

УДК [94(477.83) – 05:316.47:314.148] “185/189”

Ірина ГЛУШИК

ЛЬВІВСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Проаналізовано формування історичного середовища у другій половині ХІХ ст. – істориків, що емігрували до Львова, так і вихованців місцевої історичної школи. Особливістю історичного середовища Львова цього періоду була його багатокультурність: пліч-о-пліч тут працювали історики різних національностей. Переважали поляки, які отримали повноту влади у краї, але значну частку спільноти склали й українські історики, а також представники інших національностей краю. Різні вікові групи істориків львівської спільноти (т. зв. “покоління”) своєю творчістю демонстрували перехід від романтичної історіографії до позитивізму.

Ключові слова: історики, історичне середовище, спільнота істориків, Львів, Львівський університет.

Середина ХІХ століття – переламний етап у розвитку європейської історичної науки. Його визначальною рисою стала професіоналізація історичного пізнання. Відбувся перехід від аматорського до наукового вивчення історії, що призвів до формування середовищ фахівців, для яких дослідження минувшини стало “справою життя” й джерелом основного доходу. Їх виникнення насамперед розпочалось у містах, що були академічними центрами, адже саме тут, в університетських стінах, історики не лише отримували підготовку в процесі тривалого навчання, а й створювали науково-історичні центри, де розробляли стандарти й критерії наукової роботи.

Процес професіоналізації історичного пізнання, що розпочався в німецьких університетах на початку ХІХ ст., характеризувався нерівномірністю поширення у різних частинах європейського континенту й регіональними особливостями. В цьому контексті цікавим є дослідження процесу зародження і формування фахового історичного середовища у Львові – східному терені багатонаціональної імперії Габсбургів, місті, в історії якого тісно переплелися долі польського, українського, німецького, єврейського й інших народів. З одного боку, це середовище відображало тогочасні модернізаційні процеси в історичній науці, з другого – увібрало у себе національні особливості краю, зумовлені особливими суспільно-політичними умовами того часу.

Дослідження локальних історичних середовищ має довгу традицію, незважаючи на те, що саме поняття належить до групи термінів, щодо яких у різних дослідженнях вкладено відмінний зміст. Студії над історичними середовищами є

винаходом польської історіографії¹. З виходом у 1970 р. праці Єжи Матерніцького “Варшавське історичне середовище 1832–1869” розпочалася низка досліджень регіональних історичних середовищ в польських землях, що ґрунтувалися на теоретичних напрацюваннях цього вченого. Найбільшого успіху набули дослідження з історії історіографії періоду II Речі Посполитої у 1986–1990 рр.², а модель досліджень, запропонована Єжи Матерніцьким, використовується до сьогодні, про що свідчить нещодавня поява праці учениці професора – Йоанни Пісулінської, присвяченої львівському історичному середовищу у міжвоєнний період³.

Методологічною новинкою, яку запропонував Єжи Матерніцький, став розгляд історичного середовища як “соціологічної групи професійного характеру”, що включає усіх представників історичного фаху, тобто і представників “еліти” середовища, й істориків “другого плану”. Історичне середовище вчений визначив як спільноту дослідників минулого, яких об’єднують спільні умови праці, рід занять. Отже, дослідженню підлягали усі, хто займались науковими студіями у галузі історії, в тому числі видавці джерел, популяризатори історії, історіософи тощо.

Першим компонентом соціографічного портрета кожного історичного середовища Матерніцький запропонував вважати дослідження особового складу середовища та його соціально-демографічну характеристику, тобто аналіз статевікового складу спільноти, динаміки та основних факторів її розвитку, перебіг міграційних процесів. Логічна й послідовна модель Матерніцького може бути використана і для дослідження процесу формування львівського історичного середовища у другій половині XIX століття.

Варто зазначити хронологічні рамки процесу формування середовища. Визначення нижньої хронологічної межі становить певні труднощі. У польській історіографії про львівське історичне середовище зазвичай починають говорити з 1867 р. Йдеться про “історичне середовище автономної Галичини”, що передусе “історичному середовищу II Речі Посполитої”. Отже, на хронологію розвитку історичного середовища накладено політичний контекст. Звичайно, цей взаємозв’язок не піддається сумніву – зміна суспільно-політичних умов у краї істотно вплинула на інтелектуальний клімат у Львові і стала одним із ключових факторів формування професійного історичного середовища у місті. Цей процес варто, однак, більше пов’язувати із внутрішнім розвитком історичної науки. Наприклад, дослідник Білефельдського університету професор Пітер Лундгрін вважає, що початок модерної історичної науки у Львові пов’язаний з появою у Львівському університеті представників нової німецької методичної школи – Готфріда Муйса у 1859 р. і Гайнріха Цайсберга у 1863 р.⁴. Зрештою, процес лібералізації суспільно-політичного життя у монархії Габсбургів розпочався вже з “конституційного експерименту” 1860 р.,

¹ На початку 2000-х років дослідження з історії історичних спільнот з’явилися в українській історіографії. Для визначення спільноти істориків вживаються поняття “професійна корпорація істориків” і “фахова група істориків” (С. Стельмах).

² Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. – Warszawa: COM SNP, 1986–1990. – Т. 1–4.

³ Pisulińska J. Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym / J. Pisulińska. – Rzeszów: W-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. – 358 s.

⁴ Lundgreen P. Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju / P. Lundgreen // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / [pod red. Jerzego Maternickiego]. – Rzeszów, 2004. – Т. 1. – S. 108.

який, безперечно, мав своє відлуння у Львові. Тому, варто дещо “знижити” звичну хронологічну межу початку львівського історичного середовища принаймні до 1860 р. й показати його розвиток у переддень появи у місті Гайнріха Цайсберга. Натомість завершальним етапом формування львівського історичного середовища можна вважати середину 1890-х років, коли після переїзду до Львова Михайла Грушевського, в умовах зростання національної амбівалентності відбулась трансформація середовища і остаточне розходження його провідних національних гілок, зокрема, польської і української.

Водночас існує проблема визначення критеріїв зарахування особи до історичного середовища. Дослідження його особового складу має свою специфіку. Єжи Матерніцький зазначає, що історичне середовище – це “спільнота умов творчої праці істориків і їх соціального життя”. Відповідно, основним показником його існування має бути наявність взаємодії між його членами. Отже, до історичного середовища зараховуємо істориків, які у своїй науковій діяльності користуються спільними архівами, бібліотеками, музеями, беруть участь у роботі тих самих товариств та організацій, працюють пліч-о-пліч на університетських кафедрах чи школах і знаходяться у процесі постійної взаємодії⁵.

Польський дослідник Ян Поморський, спираючись на дослідження Роберта Мертона, вважає, що критеріями належності особи до наукового середовища є, окрім наявності т. зв. полів взаємодії, усвідомлення нею своєї приналежності до спільноти, і те, що вона вважається її членом з точки зору інших⁶. Я. Поморський додає, що наукове середовище визначається не істориком історіографії, адже не є збором випадкових людей – це люди, які фактично творять наукову спільноту.

Отже, визначення особового складу середовища не є формальним, а вимагає докладного вивчення усіх подробиць наукової біографії та суб’єктивних “відчуттів” його потенційних членів. Єдиним формальним критерієм віднесення особи до спільноти істориків, який наводить Єжи Матерніцький, є проживання та активна творча праця особи у місті локації середовища не менше одного року та публікація у цей час не менше однієї історичної праці або розвідки⁷.

Так, зважаючи на вищенаведені критерії, простежимо динаміку його розвитку, визначивши чисельність особового складу на початку (1860), в середині (1877) та в кінці (1895) означеного періоду. Слід зауважити, що ці дані матимуть дещо умовний характер, адже деяку частку середовища становлять історики, які проживали у Львові “у середині” цих періодів, а згодом емігрували зі Львова і втратили свій зв’язок з місцевим історичним середовищем.

За нашими підрахунками⁸, на 1860 р. у Львові працювало 25 істориків, з них 6 – це молоді історики (віком до 35 років), 14 – середнього віку (від 36 до 50 років)

⁵ *Maternicki J.* Regionalne środowisko historyczne jako przedmiot badań historiograficznych / Jerzy Maternicki // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1986. – Cz. 1. – S. 92.

⁶ *Pomorski J.* Środowisko historyczne jako przedmiot badań historiograficznych. Uwagi metodologiczne / J. Pomorski // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1986. – Cz. 1. – S. 111–114.

⁷ *Maternicki J.* Regionalne środowisko historyczne... – S. 93.

⁸ Підрахунки зроблено на основі даних авторської “Картотеки львівських істориків 1860–1895”. Основними джерелами картотеки стали наукові праці з історії Львівського університету, львівських архівів, наукових товариств, історичних бібліотек та музеїв, а також – з історії

й 5 – старшого віку (понад 51 рік). Переважно це добре знані в польській й українській історіографії імена: Август Бельовський, Іван Вагилевич, Антін Петрушевич, Александр та Казимир Стадніцькі, Кароль Шайноха, Ісидор Шараневич, Антоній Шнайдер. Захоплення минувшиною більшості з них вилонилось з їх письменницької чи публіцистичної діяльності, згодом переросло у потребу, стало сенсом життя. Спільнота істориків цього часу знаменує перехід від аматорської до наукової історії.

Таблиця 1

Чисельність і вікова структура львівського історичного середовища

Рік	Молодший вік (віком до 35 років)	Середній вік (36–50 років)	Старший вік (понад 51 рік)	Разом
1860	6	14	5	25
1877	40	26	17	83
1895	21	54	34	109

Джерело: Результати досліджень автора

У 1877 р. фахово історією у Львові займався вже 83 члени історичного середовища. Основним фактором такого значного приросту в історичній спільноті міста за неповне двадцятиріччя був процес автономізації Галичини і пов'язана з ним професіоналізація та інституціоналізація історичної науки, а також певна імміграція істориків до Львова у 1860–1877 роках.

Реформи 1867 р. значно обмежили втручання центрального уряду у справи Галичини і дозволили управляти внутрішнім життям краю місцевій владі. Були створені крайові установи, на які перекладено значну частку відповідальності за його розвиток. Національні спільноти мали можливість відстоювати свої інтереси у Галицькому крайовому сеймі. В умовах зростання національної самосвідомості, історична проблематика, покликана захистити національне минуле, була як ніколи актуальною для інтелектуальної еліти міста, адже саме історія стала головною підставою ідентифікації спільнот. Під впливом європейського позитивізму активізувалось питання збереження і публікації історичних документів: відтепер вивчення минулого ґрунтувалось передусім на історичних фактах, підтверджених у джерелах. Автономізація Галичини надала цим питанням особливої гостроти. Відповідно, поступово зростала затребуваність професійних істориків.

Показово є історія Бернардинського архіву. Вже з кінця 1860-х років, коли з ініціативи графа Александра Стадніцького розпочалась публікація документів архіву, постало питання про його передачу під управління Крайового відділу і перетворення з адміністративної установи, що фактично втратила своє практичне значення, в установу наукову. Переписувачі, які не володіли елементарними знаннями з палеографії, і бюрократична тяганина, яка супроводжувала підготовку

галицького шкільництва; використано дані біографічних словників та енциклопедій. Важливу роль відіграло дослідження наукового доробку спільного проекту польських і українських істориків “Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях”. На сьогодні картотека автора містить дані про 170 істориків, проте можливі доповнення в результаті подальших досліджень.

документів до друку, часом виглядали дещо комічно⁹. Коли у 1878 р. справа була вирішена, штат працівників було розширено до директора, ад'юнкта та чотирьох аплікантів. Директорами архіву відтепер могли бути “лише професори університетів, які своїми науковими працями з історії чи права довели, що можуть вміло і з розумінням предмету виконувати архівні обов'язки”¹⁰. Ґрунтовну архівну підготовку повинні були мати й ад'юнкти та аплікати. Подібна доля спіткала й решту архівів, а також музеї, бібліотеки та інші наукові інституції, які перетворювались на осередки місцевого історичного середовища, його малі комунікативні центри.

Чи не головним чинником зростання історичного середовища стали зміни у Львівському університеті. Процес дегерманізації у краї сприяв перетворенню університету на головний осередок середовища. Внаслідок запровадження навчання національними мовами, у 1871 р. університет покинули німецькі професори, вплив яких зазвичай не виходив поза університетські стіни. “Спорожнілі” кафедри заповнили висококваліфіковані польські й українські вчені. Паралельно продовжувався процес трансформації філософського факультету: з відділу, який займався передовсім підготовкою до студій на “вищих” факультетах – правничому та теологічному, він перетворюється у факультет, який готує фахівців гуманітарних та природничих спеціальностей і проводить дослідження у різних галузях наукових знань¹¹. В рамках цього процесу у 1871 р. відбувся поділ єдиної кафедри “історії”, що існувала в системі “старого” філософського факультету, на дві – зі спеціалізаціями на всесвітню та крайову, тобто австрійську, історію¹². У цьому ж році¹³ відбувся поділ на два відділення історичного семінару – нової моделі фахового вишколу істориків, винаходом європейського позитивізму, спровадженим на львівський ґрунт у середині 1850-х років. Спочатку керівництво історичними кафедрами було доручено німецьким історикам Гайнріху Цайсберґу та Едварду Роберту Рьослеру, а коли вони залишили Львів – польському історику Францішеку Ксаверію Ліске та русину Исидору Шараневичу. Перед ними відкрилося широке поле науково-педагогічної діяльності, адже після того, як поляки й українці (русини) були допущені до адміністрації та шкільництва, значно зріс наплив студентів на вищі студії.

Ліберальна атмосфера, що панувала у Львові після 1867 р., приваблювала сюди польських інтелектуалів, адже, порівняно з іншими державами, до яких належали землі колишньої Речі Посполитої, вона відкривала перед ними нові можливості й перспективи. “Єдиним місцем, де польська історична наука могла розвиватись у відносно нормальних умовах, диспонуючи структурами, подібними до тих, у яких діяла історична наука на Заході, була автономна Галичина”, – зазначає історик Анджей Грабський¹⁴. Заохочені такими можливостями, саме у 1860–1877 рр. до Львова

⁹ Balzer O. *Wydawnictwo Actów grodzkich i ziemskich // Xawery Liske: zarys biograficzny* / [O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel i in.]. – Lwów, 1891. – S. 16; *Morawski S. Wydawnictwo pomników dziejowych z ksiąg grodzkich we Lwowie // S. Morawski // Czas (Kraków). – 1871. – № 89.*

¹⁰ Долиновський В. Організація та комплектування Бернардинського архіву у Львові / В. Долиновський // *Архіви України*. – Київ, 2009. – Вип. 5 (265). – С. 70.

¹¹ *Lundgreen P. Uniwersytet Lwowski i jego historycy... – S. 103–104, 107.*

¹² *Finkel L. Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel / Ludwik Finkel, Stanisław Starzyński. – Lwów, 1894. – Cz. 2: Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894. – S. 319–320.*

¹³ Реорганізація історичного семінару 1871 р. була підтверджена Міністерством віровизнань та освіти у 1873 р., тоді ж було затверджено його новий статут.

¹⁴ *Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej / A. Grabski. – Poznań, 2000. – S. 126.*

переселились історики, яким судилося стали чільними представниками місцевої історичної спільноти. Мотиви цих переїздів були різними, але в цілому мали єдине підґрунтя. Для більшості істориків – це Січневе повстання 1863 р. Ті, хто переїхали до Львова у зазначений період, так чи інакше відчували наслідки своєї участі у ньому чи шукали кращих перспектив, адже у Російській імперії та Пруссії вони були позбавлені можливості будувати кар'єру. У 1860–1877 рр. до Львова переїхали польські історики: Ян Креховецький (1865), Людвік Кубаля (1869), Ксаверій Ліске (1869), Вінцентій Закшевський (1871), Ян Савицький-Стелла (1871), Станіслав Шаховський (1872), Войцех Кентжинський (1873), Тадеуш Войцеховський (1875), Людвік Цвіклінський (1876), Антоній Каліна (1877).

Цікавими видалися долі Ксаверія Ліске та Войцеха Кентжинського. Обидва народились у різних куточках Пруссії: Ліске неподалік Вроцлава, а Кентжинський – у Кенігсберзі, а у 1864 р. їх поєднали повстанські узи. Ліске виступав посередником між Комісією з озброєння у Парижі та національним комітетом у Варшаві і займався організацію транспортування нелегальної преси та озброєння з-за кордону. Поставки до Великопольщі йшли в основному з Лондона, звідти Ліске відправляв їх до Польського королівства. Маршрут пролягав через Кенігсберг, а тут конспіраційною діяльністю займався Войцех Кентжинський¹⁵.

Коли добре налагоджений ланцюг передачі зброї розірвала прусська поліція, двоє студентів потрапили до в'язниці Моабіт у Берліні. “Відбувши покарання у в'язниці, його дорога до пруських установ була закрита”, – підсумовує наслідки ув'язнення для Войцеха Кентжинського Альфред Точек¹⁶. Очевидно, подібне було з Ліске, якому так і не вдалося влаштуватись у Берліні після завершення навчання, попри широкі наукові перспективи¹⁷. Отримавши докторські ступені у Пруссії, Ліске і Кентжинський спробували отримати кафедру історії в Ягеллонському університеті, як найбільш престижному на польських теренах. Але вони в обох випадках були невдалі, і молоді історики оселилися у Львові. У 1869 р. – Ксаверій Ліске, який розпочинає роботу над підготовкою до друку “Актив гродських і земських”, а 1873 р., після останньої невдалої спроби посісти кафедру у Ягеллонському університеті, – Войцех Кентжинський, який отримав посаду секретаря Національного закладу ім. Оссолінських.

Подібною була доля вихідця з Польського королівства Вінцентія Закшевського. Отримавши докторський ступінь у Пруссії, 1871 р. Закшевський переїхав до Львова і габілітувався у Львівському університеті. Після двох семестрів викладацької роботи на посаді приват-доцента йому вдалося перенести габілітацію до Ягеллонського університету¹⁸. Незважаючи на те, що з цього часу історик мешкав у Кракові, він підтримував тісні стосунки з львівським історичним середовищем.

¹⁵ *Toczek A. Wojciech Kętrzyński (1838–1918) / A. Toczek // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / [pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniakiem]. – Rzeszów: W-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 142.*

¹⁶ *Ibidem.* – S. 142.

¹⁷ *Zakrzewski W. Lata uniwersytetckie, udział w powstaniu, pobyt w Berlinie / W. Zakrzewski // Xawery Liske: zarys biograficzny. – S. 9.*

¹⁸ *Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869–1894. – Lwów, 1894. – S. 156.*

Відомо, що він був частим гостем у домі Ліске, з яким був знайомий з часу навчання у Вроцлавському та Берлінському університетах¹⁹.

Якщо вищезазвані історики мріяли про працю у Кракові, то двоє істориків-краків'ян переселилися до Львова. Йдеться про Людвіка Кубалю, який емігрував до міста Лева у 1869 р., та Тадеуша Войцеховського, який оселився тут у 1873 р. Обидва також претендували на кафедру історії у Ягеллонському університеті, але так і не отримали її. У випадку Людвіка Кубалі невдача була пов'язана з одним із епізодів повстанського минулого. Річ у тім, що “до нього причепилась червона політична нитка, непопулярна в період переваги станьчицької партії”, – писала польська дослідниця Люція Харевічова²⁰. Саме через політичну атмосферу, що панувала у культурному середовищі Ягеллонського університету, не отримав омріяну кафедру і Тадеуш Войцеховський²¹.

Згадані історики посіли чільне місце в історії львівського історичного середовища, ставши його елітою. Вони найбільше спричинились до надання йому характеру, яким воно суттєво відрізняється від інших. Цікаво, що психоісторики, які займаються історією формування творчих дослідницьких середовищ, стверджують, що однією із вагомих умов їх розвитку була діяльність лідерів наукового життя – постатей, які у безпосередній взаємодії з іншими членами середовища можуть стимулювати креативність своїх учнів і колег²².

У львівському історичному середовищі така лідерська роль випала Ксаверію Ліске. Поєднання професорського талану і запалу, організаторських здібностей історика забезпечило високу відвідуваність і продуктивність навчання студентів під його керівництвом. Відомо, що на лекції професора записувалось понад сто слухачів, а серед них були студенти інших факультетів²³. Траплялись випадки, що після одного-двох семестрів навчання на правничому й теологічному факультетах такі студенти переводились на філософський. Можна легко пересвідчитись у лідерських якостях К. Ліске, порівнявши кількість студентів на двох відділеннях історичного семінару. Середня кількість студентів, які у 1870–1891 рр. навчались у професора Ліске, майже вдвічі перевищувала кількість студентів професора Ісидора Шараневича²⁴.

У середовищі студентів, які вивчали історію, панувала особлива творча атмосфера; на філософському факультеті формувався справжній осередок історичних досліджень. “Такої інтенсивної роботи, як в семінарі Ліскового в літах 1874–1878 на

¹⁹ *Zakrzewski W.* Ksawery Liske 1838–1891. Wspomnienie pośmiertne / *W. Zakrzewski* // *Przegląd Polski*. – Kraków, 1891. – Т. 4. – С. 6, 8, 14; *Hordyński Z.* Choroba i ostatnie chwile / *Z. Hordyński* // *Xawery Liske: zarys biograficzny*. – С. 74.

²⁰ *Harewiczowa L.* Historiografia i miłośnictwo Lwowa / *L. Harewiczowa*. – Lwów: Towarzystwo Miłośników Przeszłości Lwowa, 1938. – С. 97.

²¹ *Olejnik K.* Tadeusz Wojciechowski (1838–1919) / *K. Olejnik* // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*. – С. 229–240; *Козловський С.* Медієвістичні студії Тадеуша Войцеховського / *С. Козловський* // *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. – Київ: Міленіум, 2010. – № 1. – С. 140.

²² *Pawelec T.* Szkoła czy środowisko (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne) / *T. Pawelec* // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / [pod red. Jerzego Maternickiego i Leonida Zaskilniaka]. – Rzeszów, 2005. – Т. 3. – С. 58.

²³ *Sawzyński H.* Działalność profesorska i stosunek do ucnioów / *H. Sawzyński* // *Xawery Liske: zarys biograficzny*. – С. 55.

²⁴ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego... – С. 382–383.

львівським університеті не було і не так скоро буде”, через багато років згадував про той час історик Омелян Калитовський²⁵. Дуже промовистими є слова Івана Франка: “Студіювання ради хліба, а не науки – це було гасло тодішнього Львівського університету, може, крім єдиного винятку, – історика проф. Ліске”²⁶. Науково-педагогічна діяльність Ксаверія Ліске стала вагомою передумовою формування і розвитку львівського історичного середовища. Відтепер значну частку середовища склали вихованці його школи. Про це свідчить віковий розподіл спільноти у 1877 р.: з 83 істориків – 17 – історики старшого віку, 26 – середнього віку й 40 – молодшого, середній вік яких – 30 років (табл. 1).

Варто звернути увагу й на національні аспекти навчання у школі професора Ліске на філософському факультеті й у Львівському університеті загалом. Відомо, що запровадження автономного устрою у Галичині забезпечило політичне й культурне домінування поляків. Польська аристократія і шляхта, що посіла провідні позиції у краї, спрваджувала сюди польську інтелігенцію і потрохи усували русинів. Приміром, польські історики, які переселились до Львова з кінця 1860-х років, отримали таку можливість завдяки протекції й старанню місцевих польських кіл. Відзначимо, що тенденція зростання студентства у Львівському університеті після запровадження навчання національними мовами стосувалася переважно поляків. Відсоток української молоді в університеті значно зменшився, зокрема зменшилась українська присутність на філософському факультеті: для своїх майбутніх студій студенти-русини все частіше обирали теологічний факультет, де багато курсів викладалась українською²⁷. В цілому, можна стверджувати, що після 1871 р. відбулась зміна “німецького” університету на “польський”.

Проте школа Ксаверія Ліске відзначалася відкритістю і лояльністю до усіх національних груп. Професор Ліске, який був противником полько-української співпраці і союзництва на політичному рівні, залучав українців-русинів до участі у своїх заняттях й сприяв їх науковому становленню. Відомо, що під його керівництвом навчались такі українські історики, члени місцевого історичного середовища, як: Василь Білецький, Михайло Вагилевич, Корнило Заклинський, Северин Зарицький, Омелян Калитовський та ін.²⁸ Ліске підтримував тісні взаємини з українськими істориками, наприклад, багато років співпрацював з Антіном Петрушевичем, збираючи й упорядковуючи документи для видання “Актів гродських і земських”. Від 1869 р. він очолював це видання, а Петрушевич входив до спеціальної комісії Крайового відділу, якій було доручено керівництво публікацією і працю над підготовкою необхідного матеріалу²⁹.

²⁵ Лист О. Калитовського до І. Левицького від 11 липня 1896 р., цит за: *Чорновол І. Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали зі “Словника Івана Левицького”)* / І. Чорновол // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku* / [pod red. J. Maternickiego]. – Rzeszów, 2007. – Т. 5. – С. 206.

²⁶ Цит. за: *Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)* / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2006. – С. 153.

²⁷ *Lundgreen P. Uniwersytet Lwowski i jego historycy...* – S. 105–106. Це може пояснювати порівняно незначну кількість учасників історичного семінару під керівництвом професора І. Шараневича.

²⁸ *Чорновол І. Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського...* – С. 207; *Puszka A. Nauczyciele historii i geografii...* – S. 274, 295, 326, 338, 344.

²⁹ *Balzer O. Wydawnictwo Actów grodzkich i ziemskich* // *Xawery Liske: zarys biograficzny.* – S. 13.

У 1895 р., який визначено верхньою межею формування львівського історичного середовища, до нього належало 109 істориків. Зберігається тенденція зростання чисельності середовища, пов'язана з подальшим розвитком та інституціоналізацією історичної науки у Львові. Головною подією періоду стало заснування у Львові “Історичного товариства” (1886) й історичного часопису “Kwartalnik Historyczny” (1887). “Історичне товариство”³⁰, що мало “стимулювати та підтримувати розвиток історичних наук, з особливим наголосом на історії Червоної Русі”, стало майданчиком тісної творчої співпраці поляків і українців. Членами товариства були такі українські вчені: Олександр Барвінський, Юліан Целевич, Іван Франко, Омелян Калитовський, Іван Матіїв, Іван Белей, Петро Скобельський і надто Михайло Грушевський³¹.

Важливим чинником стало швидке зростання гімназій, що потребували все більшої кількості вчителів. Помітною тенденцією з кінця 1880-х років стало те, що у львівських гімназіях працювало багато вчителів, які були вихованцями Краківського університету³².

Однак порівняно з 1877 р. приріст істориків у середовищі був незначним. Це пояснюється тим, що у період 1877–1895 рр. львівське середовище втратило багато істориків, зокрема представників старшого покоління. За цей час відійшло у вічність 25 його представників, серед них – Ксаверій Ліске, Омелян Огоновський, Зигмунт Венцлевський, Антоній Шнайдер, Садок Баронч, Юліан Целевич, Омелян Партицький й Валеріан Калінка³³. Відбулася зміна поколінь.

Вагомих втрат зазнала й група молодших. Раптові хвороби забрали життя у чи не найкращих представників історичної спільноти. Величезною втратою стала смерть “улюбленого” учня професора Ліске Станіслава Люкаса (1852–1882), якого він вважав своїм наступником на кафедрі. Після завершення Львівського університету Люкас отримав цісарську стипендію і впродовж п'яти років продовжував навчання у Берлінському університеті та у Колеж де Франс, Школі Шартре та Практичній школі вищих досліджень у Франції. Повернувшись до Львова, він захистив докторську дисертацію, але раптово помер від запалення очеревини³⁴. Після смерті Люкаса Ксаверій Ліске з великим жалем писав: “Скільки я у ньому втратив, одному Богові відомо”. Через два роки спільноту покинули ще двоє молодих істориків зі школи Ліске: Роман Мауер (1852–1884), що працював вчителем у Бродах³⁵, та українець Корнило Заклинський (1857–1884), який викладав у Львівській академічній гімназії. Останній, як і Станіслав Люкас, помер у 27-річному віці у розквіті життєвих та творчих сил, залишивши більшу частину своїх праць у

³⁰ Назва “Історичне товариство” зберігалась до 1925 р, коли була змінена на “Польське історичне товариство”.

³¹ *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886–1900 / F. Papée // *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1936. Księga pamiątkowa.* – Lwów, 1937. – S. 7.

³² *Puszka A.* Nauczyciele historii i geografii... – S. 271–346.

³³ Представник краківської історичної школи Валеріан Калінка в останні роки свого життя (1880–1886) проживав Львові й належав до львівського історичного середовища.

³⁴ *Knot A.* Stanisław Lukas / A. Knot // *Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław, 1973. – Т. 18. – S. 115–116.

³⁵ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna.* – Kraków: W-wo “Gutenberg”, 1929. – Т. 10: *Małże–Morny Charles Auguste.* – S. 88.

рукописах³⁶. “Сему молодому вченому доля поскупила віку і не дала йому вповні розвинути його вроджений талант”³⁷, – писав Іван Франко.

Упродовж 1877–1895 рр. багато істориків емігрувало зі Львова. Одні з них, передусім історики права, переселились до Відня, де розпочали роботу у міністерських кабінетах³⁸, інші – продовжили наукову кар’єру в інших містах. Польські історики найпочеснішою вважали роботу у стінах Ягеллонського університету, тому багато з них емігрувало до Кракова³⁹. Серед них були й Анатоль Левицький та Віктор Чермак. Першому, після багаторічної професури у IV гімназії Львова, вдалось отримати кафедру історії Австрії у Ягеллонському університеті. Віктор Чермак переселився до Кракова 1891 р. і багато років працював у бібліотеці, а 1899 р. очолив кафедру історії Австрії після смерті Анатолія Левицького.

Непересічною була й доля Александра Брюкнера, який як науковець (через різноманітність наукових зацікавлень його називали “поліісториком та ерудитом”) сформувався у львівському історичному середовищі. Габілітувавшись у Відні 1878 р., він переніс *veniam legendi* до Львова, де працював доцентом граматики слов’янських мов. Проте у 1881 р. дослідник виїхав до Берліна, щоб очолити кафедру славістики Берлінського університету⁴⁰. Відомо, що з німецьким науковим середовищем він практично не підтримував жодних взаємин – німецькі професори навіть згадували, що Брюкнер уникав їх. Натомість він нав’язав “текстовий контакт” з науковими інституціями та провідними вченими у різних частинах польських земель й за кордоном⁴¹. Збереглося листування Александра Брюкнера з Антіном Петрушевичем⁴².

Як зазначено, однією з умов зарахування особи до історичного середовища, за Єжи Матерніцьким, було проживання у місті в період активної творчої праці не менше дванадцяти місяців. Ця умова, однак, справджується не завжди. Важливим зауваженням вченого є те, що до історичного середовища належать не лише ті, хто мешкають у даному місті чи регіоні, а й ті, що на щодень перебувають деінде, часто значно віддалено, але пов’язані з цим середовищем умовами своєї творчої праці⁴³. Такі особи становлять значну частку спільноти львівських істориків. Суб’єктивно вони належали до цієї спільноти, підтримували контакти з її іншими членами, брали активну участь у роботі місцевих наукових інституцій, публікували тут свої праці, але не проживали у Львові постійно, а найчастіше лише впродовж коротких проміжків часу.

³⁶ Качкан В. Незнищене дерево Заклинських / В. Качкан // Дзвін (Львів). – 1994. – № 4. – С. 122.

³⁷ Арсенич П. Родина Заклинських / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 11.

³⁸ Це Казимир Хлендовський, Едвард Ріттнер, Леон Пінінський, Максимілан Гумплович.

³⁹ Ще раніше до Кракова переселились Станіслав Смолька, що певний час навчався під керівництвом К. Ліске, а згодом працював у Національному закладі Оссолінських, та Август Соколовський. Обое габілітувались у Ягеллонському університеті. 1874 р. до Кракова виїхав кустош університетської бібліотеки Владислав Віслоцький.

⁴⁰ *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego... – S. 164.

⁴¹ *Małewski P.* Aleksander Brückner – przez językoznawstwo do kulturoznawstwa [Електронний ресурс] / P. Majewski. – Режим доступу: <http://www.kulturologia.uw.edu.pl/page.php?page=esej&haslo=bruckner>.

⁴² *Колосовська О.* Формування славістичної бібліотеки Антона Петрушевича / О. Колосовська // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 2004. – Вип. 54. – С. 198.

⁴³ *Maternicki J.* Regionalne środowisko historyczne... – S. 92.

Зазвичай, це були особи шляхетського походження, що цікавились геральдикою та генеалогією, але мешкали у своїх маєтках поза межами Львова. Йдеться зокрема про таких істориків, як: Север Дунін-Борковський (1856–1908), Ян Мар'ян Дрогойовський (1858–1911), Зигмунт Люба-Радзімінський (1843–1928) та Казимир Стадніцький (1808–1886). Багато шляхетських родин запрошували до себе професійних архіваріусів для дослідження родинних архівів, і ті мешкали у їх маєтках. Наприклад, Броніслав Горчак у 1881 р. на запрошення князя Романа Владиславовича Сангушка переїхав до Славути, де займався дослідженням і підготовкою до друку князівського архіву⁴⁴. Свої праці він в основному публікував у Львові.

До категорії істориків, які не проживали у Львові постійно, належали вчителі історії шкіл та гімназій⁴⁵. Крайова шкільна рада Галичини проводила політику частої ротачії вчителів. Після закінчення університету переважно більшість вчителів-суплентів відсилали на працю “у креси” для отримання досвіду в менших гімназіях. Згодом деякі з них, часто вже у статусі реальних вчителів або професорів, повертались до Львова й працювали тут постійно⁴⁶. Такий досвід мали історики Олександр Барвінський, Василь Білецький, Юзеф Джевіцький, Антоній Льоркевич, Станіслав Маєрський, Сатурнін Квятковський, Юліан Целевич та ін., і час їх перебування “у кресах” – різний. Наприклад, Юліан Целевич чотири роки пропрацював у Станіславові, після чого став професором львівської гімназії, тоді як Олександр Барвінський, перш ніж переселитись до Львова “на постійно”, працював у Бережанах та Тернополі двадцять років. У своїх спогадах він так писав про особливості своєї наукової праці у той час: “На провінції писати історію задля недостачі потрібних наукових засобів не було легкою справою”⁴⁷. Проте найчастіше вчителі продовжували міграцію по інших галицьких гімназіях (Бережани, Дрогобич, Жешів, Перемишль, Самбір, Снятин, Сянок, Тернопіль та ін.). Їх наукові розвідки найчастіше публікувались у щорічних звітах директорів шкіл та гімназій, а згодом перевидавались у Львові.

Часто траплялися й індивідуальні випадки. Наприклад, монах-сзуїт Садок Баронч більшу частину свого життя перебував у Підкамені. Відомо, що залишаючись в усамітненні у монастирі, він підтримував листовний контакт з багатьма вченими, зокрема з Августом Бельовським, який, як директор Оссолінеуму, завжди йшов йому назустріч, позичаючи рукописи й ділячись науковою інформацією⁴⁸. Саме з цього часу походить найбільше праць історика.

Окрему увагу потрібно звернути на статевікову структуру львівського історичного середовища у період 1860–1895 рр. Щодо статевих переваг, зрозуміло, що

⁴⁴ *Берковський В.* Славутина в історико-краєзнавчих дослідженнях: на межі тисячоліть / В. Берковський // Сангушківські читання: зб. наук. праць I Всеукраїнської наукової конференції (24–25 січня 2003 р., м. Славути). – Львів, 2004. – С. 9–10.

⁴⁵ До львівського історичного середовища відносимо вчителів історії, які працювали у Львові не менше одного року і мають публікації на історичну тематику.

⁴⁶ *Puzska A.* Nauczyciele historii i geografii... – S. 40–42.

⁴⁷ Цит. за: *Аркуша О.* Олександр Барвінський / О. Аркуша // Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / [гол. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів, 2009. – С. 54.

⁴⁸ *Knot A.* Sadok Barącz / A. Knot // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków; Wrocław; Warszawa, 1935. – Т. 1. – С. 290–291.

це були чоловіки⁴⁹. Проте у складі спільноти присутні різні вікові групи і покоління, співвідношення між якими якнайкраще виражає тенденції розвитку середовища. У спільноті можна виокремити три покоління істориків.

До першого покоління належали історики, які народилися перед 1829 р. Найстаршими у цій віковій групі були Францішек Ксаверій Гобебський, Ян Креховецький, Август Бельовський, Казимир Стадніцький. До неї належало 33 історики. Це покоління романтиків, які часто поєднували історію з красним письменством, займались краєзнавчо-історичною проблематикою, а також колекціонували історичні пам'ятки, збирали й публікували історичні документи. Історики-романтики брали участь у національних змаганнях того часу – поляки були учасниками Листопадового повстання, а русини – революційних подій “Весни народів”, що символізувала пробудження українського населення до самостійного життя. Такі постаті, як Антін Петрушевич, Іван Вагилевич, Степан Качала, Василь Ільницький, Федор Білоус демонструють різні національно-політичні орієнтації, які поєднував у собі національний рух галицьких русинів з 1848 р.⁵⁰

Таблиця 2

Вікові групи та етнічний склад львівського історичного середовища

Народились	1800–1829 роки		1830–1849 роки		після 1850 року		Разом	
	Число	%	Число	%	Число	%	Число	%
Поляки	17	51,5	52	78,8	58	80,6	127	74,3
Українці	9	27,3	10	15,1	11	15,3	30	17,5
Німці	6	18,2	3	4,5	3	4,2	12	7
Євреї	1	3	1	1,6	–	–	2	1,2
Разом	33	100	66	100	72	100	171	100

Джерело: Результати досліджень автора

До другого покоління належали ті, хто народились у 1830–1849 рр. Це перші класичні представники модерної історичної науки у Львові. Значну частку групи становлять представники т. зв. “покоління 1863 року” – учасники Січневого повстання й особи, виховані на досвіді цього повстання. За словами Людвіка Фінкеля, це була “генерація жодними невдачами не зламана, здатна не лише до самовіддачі й жертвності, але й до невтомної і плідної праці в ім'я народного обов'язку”⁵¹. Повстанська жертвність цього покоління переросла у жертвність заради науки,

⁴⁹ Єдиною жінкою-істориком львівського історичного середовища тоді була Марія Віслоухова (1858–1905) – дружина відомого польського політичного діяча, публіциста Болеслава Віслоуха. 1885 р. подружжя оселилось у Львові, де М. Віслоухова опублікувала праці “O konstytucyi 3-go maja i przyczynach które ją wywołały” (1891), “O Kościuszkowskim powstaniu z roku 1894” (1894 р.) та ін.

⁵⁰ Турій О. “Українська ідея” в Галичині в середині XIX століття / О. Турій // Україна модерна. – Львів, 1999. – Част. 2–3. За 1997/1998 рр. – С. 60.

⁵¹ Finkel L. Ludwik Kubala / L. Finkel // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1918. – R. XXXII. – S. 534.

про що свідчать наукові біографії Тадеуша Войцеховського, Войцеха Кентжинського, Людвіка Кубала, Ксаверія Ліске, Станіслава Шаховського та ін. Спостерігаємо приріст істориків цього покоління, адже чисельно воно майже вдвічі перевищує покоління романтиків: до нього належало 65 істориків. Прикметною тенденцією стало зменшення частки українських істориків у цій віковій групі, порівняно з поколінням романтиків: їх частка становила лише – 15,1 % (табл. 2.).

Значне зростання характеризує третє покоління істориків – тих, які народилися після 1850 р. Це 72 дослідники. Переважно – вихованці Львівського університету і вихідці зі школи Ксаверія Ліске. Наймолодшим представником групи був польський історик Вільгельм Рольний, який народився у 1872 р. Для молодих українських істориків цього часу, прихильників головно народовецької ідеології, характерна чітка декларація української національної окремішності. Це яскраво засвідчує такий маловідомий епізод з історії середовища, як подання Корнилом Заклинським петиції до сенату Львівського університету з проханням відкрити кафедру української історії восени 1880 р. Цю заяву підписало 76 студентів⁵².

Отже, у другій половині XIX ст. у багатонаціональному й плюралістичному Львові, який вважався одним з найвідсталіших міст монархії Габсбургів, сформувалось одне з найбільших історичних середовищ у державі. За своєю чисельністю на 1895 р. воно було найбільшим на усіх польських землях. Загальна чисельність істориків, які належали до спільноти – 171 особа. За типологією Єжи Матерніцького – це “велике історичне середовище” (більше 150 істориків), виникнення і розквіт якого потребує подальшого дослідження.

Ирина Глушик. Львовская историческая среда во второй половине XIX века: социально-демографический портрет

Проаналізовано формування історическої середовища во второй половине XIX века – істориків, емігрованих во Львов, так и виховаників місцевої історическої школи. Особенностью історическої середовища Львова в это время была ее многокультурность: здесь работали историки разных национальностей. Численно доминировали поляки, получившие полноту власти в крае, но значительную часть сообщества составляли украинские историки, а также представители других национальностей края. Разные возрастные группы историков львовского сообщества (так называемые “поколения”) своим творчеством демонстрировали переход от романтической историографии к позитивизму.

Ключевые слова: историки, историческая среда, сообщество историков, Львов, Львовский университет.

Iryna Hlushyk. Lviv historians' milieu in the late 19th century: socio-demographic portrait

The article analyses the process of establishment of Lviv historians' milieu, defined as a community of professional researchers of the past. The article argues that in the mid-19th century in a multinational Lviv, even though it was considered to be one of the most backward cities of the Habsburg monarchy, such milieu began to form. The liberal social and political atmosphere that prevailed in Galicia since the early 1860s contributed

⁵² Арсенич П. Родина Заклинських. – С. 11.

to the rapid professionalization and institutional development of historical discipline in the city and in the imperial province as a whole. As a result, in the late 19th century historians' milieu established rapidly; there was a considerable growth in the number of both historians who migrated to the city, and students of the local historical school. The characteristic feature of Lviv historians' milieu of the time was its multicultural face. Quantitatively it was dominated by the Poles, who assumed social and political power in the province. However, the share of Ukrainian historians was considerable and other nationalities were also represented. Works of different age groups of Lviv historians' milieu (the so-called "generations of historians") demonstrated a transition from romantic historiography to positivism.

Key words: historians, historians' milieu, community of historians, Lviv, Lviv University.